

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.1713>**П. Гуйван,**кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор

Полтавського інституту бізнесу

Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая

ЩОДО НЕПРИПУСТИМОСТІ СВАВІЛЬНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА САМОВИРАЖЕННЯ

За приписом ст. 7 Закону України «Про інформацію» вказується, що право на інформацію (у т. ч. про фізичну особу) охороняється законом. Держава гарантує всім суб'єктам відносин рівні права і можливості доступу до інформації. Ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації за винятком випадків, передбачених законом. Але повноваженню особи бути поінформованою неодмінно кореспондує право іншого контрагента відповідних відносин на вільне надання відомостей. Дана правомочність у правовому середовищі розглядається як можливість вираження власних поглядів, позицій та ідей. Вона відноситься до переліку основних свобод, що охороняються відповідно до правила ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як ключовий елемент реалізації правомочності шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

Формування єдиної комунікаційної системи, так званого глобального «інформаційного поля», потребує відповідних правових рішень. Конституційно закріплені права та свободи у цій галузі дають змогу гармонізувати національне законодавство і забезпечити прогресивний розвиток інформаційного обороту. Але для досягнення кардинальних змін у сфері регулювання інформаційних обмінів і комунікації має враховува-

тися міжнародна практика, передусім у частині рішень Європейського суду з прав людини у цій сфері, адже прецедентні позиції цієї установи є дороговказом у конструюванні механізмів забезпечення свободи слова та свободи преси в кожній країні, керуючись загальними засадами демократії та враховуючи певні особливості у правових підходах різних суспільств до формування національного інформаційного законодавства.

У науковій літературі аналізу вказаної проблематики присвячено роботи таких учених, як С. Кравченко, Н. Довнар, О. Нестеренко, І. Арістова, Г. Почепцов, О. Кохановська, М. Кеттеман, В. Шамрай та ін. Разом із тим, як правило, питання вивчалися лише в межах вузької проблеми організації доведення до відома громадян і організацій публічно значимої інформації або стосовно правового регулювання механізмів поширення відомостей у засобах масової інформації. Водночас підлягає детальнішому з'ясуванню співвідношення зазначених юридичних конструкцій, визначення пріоритетів у їх застосуванні та напрацювання в українській законодавчій системі та правозастосовній практиці конкретних чинників, що визначають публічний чи приватний характер відповідного оприлюднення. Також недостатньо вивченим залишається такий бік цієї діяльності, як практичне відокремлення висвітлених фактів від оціночних суджень. На цій основі мають бути розроблені виважені підходи до правової охорони конститу-

ційних інформаційних прав особи, і це становить мету наукової статті.

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.) зазначається, що держави-учасниці повинні визнавати право на одержання інформації. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір. Коментуючи дані повноваження, ще в одному зі своїх перших рішень щодо даного питання – у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ наголосив, що основні наглядові функції Суду зобов'язують його звертати пильну увагу на принципи, що характеризують «демократичне суспільство». Свобода самовираження є однією з найважливіших основ такого суспільства, однією з основних умов її прогресу та розвитку кожної людини. Водночас користування вказаними правами накладає особливі обов'язки й особливу відповідальність, обсяг яких залежить від положення особи, що здійснює свободу вираження поглядів, та від технічного засобу, що використовується [1, п. 49]. Зокрема, для держави ці позитивні зобов'язання полягають у необхідності створити відповідну законодавчу базу для ефективного захисту свободи вираження поглядів. Своєю чергою, для мас-медіа та журналістів обов'язки зводяться до правдивого і неупередженого висвітлення матеріалів, уникаючи порушення прав особи на приватність, особливо щодо недоторканості її персональних даних.

За позицією Пакту та інших міжнародних актів, що унормовують взаємини у даній сфері, право особи на вільне вираження думок та ідей може бути пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають установлюватися законом і бути необхідними: а) для поважання прав і репутації

інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення. Будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом [2, ст. ст. 19, 20]. Держава також може правомірно вважати необхідним ужиття заходів проти певних форм поведінки, включаючи поширення інформації та ідей, які несумісні з повагою свободи думки, совісті і релігії інших осіб. До прикладу, правомірною є підстава вважати, що релігійні почуття віруючих, котрі гарантуються ст. 9 Конвенції, зазнали образи внаслідок провокаційного зображення предметів релігійного культу. Подібне зображення може розглядатися як зловмисне порушення духу терпимості, який є відмінною рисою демократичного суспільства [3].

Погляди людини, її переконання та ідеї становлять антропний феномен, зміст якого становлять судження ймовірнісного характеру про будь-які теперішні, минулі чи майбутні явища, події, факти, процеси дійсності та судження про цінність предмета [4, с. 11]. Свобода інформації, що складається з права громадян бути поінформованими, гарантується, з одного боку, свободою преси та автономністю ЗМІ, що відповідають за поширення інформації, а з іншого – обмеженнями стосовно повідомлень та висловлювань, що розпалюють ненависть та ворожнечу. Але у будь-якому разі винятки зі свободи вираження думки повинні тлумачитися у вузькому сенсі, і необхідність будь-якого обмеження повинна бути переконливо встановлена [5, п. 63]. Скажімо у справі «Йерсилд проти Данії», що розглядалася Європейським судом, розглядалася ситуація, що виникла внаслідок публікації газетою «Інформашон» (Information) статті, в якій описувалися расистські настрої групи молодих людей, які називали себе

«зелені куртки», з Остербро в Копенгагені. У світлі цієї статті редактори «Недільного тележурналу новин» вирішили зробити документальний фільм про «зелені куртки». Журналіст вступив у контакт із представниками цієї групи, запросивши трьох із них взяти участь у телевізійному інтерв'ю. Під час інтерв'ю троє членів зазначеної групи відпускали образливі і зневажливі зауваження на адресу іммігрантів та національних меншин у Данії. Унаслідок передачі проти журналіста було висунуто обвинувачення в пособництві і підбурюванні трьох молодих людей, він був засуджений до сплати штрафу. Журналіст звернувся до ЄСПЛ із заявою про неправомірність його обмеження у праві висловлювати думки. Вирішуючи справу по суті, Суд указав, що його оцінка повинна враховувати манеру, в якій був підготовлений телевізійний сюжет про «зелені куртки», його зміст, контекст, в якому він вийшов в ефір, і цілі телевізійної програми. З огляду на зобов'язання, взяті на себе державами на підставі Конвенції ООН та інших міжнародних договорів щодо прийняття ефективних заходів для ліквідації всіх форм расової дискримінації, запобігання їх поширенню та боротьби з расистськими навчаннями і практикою, важливим аспектом аналізу Суду є оцінка того, наскільки сюжет, про який йдеться, якщо його розглядати цілком, об'єктивно сприяв пропаганді расистських поглядів та ідей.

Розглядаючи публікацію стосовно її змісту, ЄСПЛ відзначив, що ведучий почав програму зі згадки недавньої дискусії в суспільстві і виступів у пресі з приводу расизму в Данії, запрошуючи тим самим глядача дивитися передачу під цим кутом зору. Далі він оголосив, що мета даної передачі полягає у тому, щоб торкнутися окремих аспектів проблеми расизму шляхом показу низки осіб, які дотримуються расистських поглядів, і опису їх способу мислення і соціального походження. Немає підстав сумніватися в тому, що інтерв'ю виконали це завдання. Взятий у цілому,

даний телевізійний сюжет об'єктивно не був схожий на матеріал, мета якого полягала в пропаганді расистських ідей і поглядів. Навпаки, у ньому, очевидно, проглядало прагнення за допомогою інтерв'ю виставити на загальний огляд, проаналізувати і пояснити поведінку саме цієї групи молодих людей, розчарованих та незадоволених своїм соціальним становищем, схильних до насильства, які вже мають судимості. Таким чином, були порушені специфічні аспекти проблеми, яка вже тоді викликала велику стурбованість громадськості. Суд не переконав аргумент, підкреслений національними судами, що в телесюжеті не було зроблено спроб що-небудь протиставити вираженням у ньому екстремістським поглядам. Як представлення сюжету телевізійним ведучим, так і поведінка заявника під час інтерв'ю свідчать про те, що він чітко відмежувався від осіб, у яких беруть інтерв'ю. Наприклад, він охарактеризував їх як «групу екстремістсько налаштованої молоді», прихильників Ку-клукс-клану, згадавши при цьому кримінальне минуле деяких із них. Заявник також парировував окремі расистські заяви, нагадавши, наприклад, що є чорношкірі люди, які виконують важливу роботу. І, нарешті, не слід забувати, що взята у цілому, телезамальовка показувала, що расистські заяви були тільки частиною загальної антигромадської установки «зелених курток».

Репортажі, засновані на інтерв'ю, неважливо, відредагованих чи ні, є одним із найважливіших засобів, за допомогою яких преса може грати свою винятково важливу роль «сторожового пса суспільства». Покарання журналістів за сприяння у поширенні заяв, зроблених іншою особою в ході інтерв'ю, могло б серйозно перешкодити засобам масової інформації робити свій внесок в обговорення проблем, що становлять суспільний інтерес, якщо тільки не йдеться про особливо серйозні ситуації. У цьому відношенні Суд не сприйняв доводи Уряду про незначний розмір штрафу; єдине, що має значення,

так це факт засудження журналіста. Більше того, ніхто не заперечує, що заявник під час підготовки телепередачі не переслідував расистських цілей. З урахуванням вищевикладеного підстави, висунуті на підтримку засудження заявника та винесення обвинувального вироку, недостатні для того, щоб з усією переконливістю встановити, що втручання в здійснення права на свободу слова, яке мало місце, було «необхідним у демократичному суспільстві», а використані при цьому засоби були сумірні з поставленою законною метою захисту «репутації або прав інших осіб». Відповідно, це втручання призвело до порушення статті 10 Конвенції [6, п. п. 32–37].

Дійсно, свобода слова не є абсолютною, вона може бути обмежена. Але подібні обмеження, як це чітко вказано у ч. 2 ст. 10 Конвенції, повинні бути встановлені законом, переслідувати правомірну мету та бути необхідними і пропорційними переслідуваній меті. Інакше кажучи, державні заходи впливу на мас-медіа не мають бути суб'єктивними та залежати від змісту і спрямованості матеріалів, що поширюються. ЄСПЛ висловив своє ставлення до свободи вираження поглядів так: «Свобода слова являє собою одну з головних опор демократичного суспільства й є основоположною умовою, яка слугує його прогресу і самореалізації кожного індивіда. За дотримання умов пункту 2 статті 10 вона застосовується не тільки до «інформації» чи «ідей», які зустрічають сприятливий прийом чи розглядаються як необразливі чи нейтральні, але також і до тих, які ображають, шокують чи турбують. Таким чином, гарантії статті 10 ЄКПЛ поширюються не тільки на «правдиву», тобто таку, що ґрунтується на фактах, інформацію. Особа, що висловила свої погляди, а не факти, не повинна доводити їх правдивість» [5, п. 63].

Поняттям свободи преси охоплюється усі індивідуальні можливості журналіста, який реалізує свій професійний обов'язок, а також будь-якого

іншого громадянина висловити свою думку в ЗМІ та прийняти участь в обговоренні суспільно важливих питань. Це також стосується вільного вибору суб'єктом не лише змісту, а й способу, форми та технічних засобів самовираження. Об'єктивний і справедливий репортаж може прийняти різні форми залежно, крім іншого, від засобу поширення та відтворення інформації: ні Суду, ні національним судам не личить підміняти у цьому питанні судження преси щодо того, до якої техніки репортажу слід удаватися журналістам [7, п. 63]. Адже стаття 10 Конвенції захищає не тільки суть ідей та інформації, а й їх форму (рішення у справі «Обершлік проти Австрії») [8, п. 57].

Параграф 2 статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод установлює підстави можливого втручання з боку держави у здійснення права на свободу вираження поглядів та форми такого втручання («підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям»). Саме поняття «втручання» використовується у п. 1 ст. 10 Конвенції («без втручання органів державної влади») і охоплює вказані форми. Практика Суду дає багато прикладів того, які конкретні дії з боку держави можуть уважатися втручанням: засудження в кримінальному порядку (до штрафу чи ув'язнення), відшкодування у цивільному порядку (у т. ч. відшкодування шкоди за приниження честі, гідності та репутації), цензура тощо. До речі, сам розмір такого відшкодування може становити порушення конвенційної ст. 10. Якраз у галузі інформаційних взаємин з огляду на значну зацікавленість як влади, так і суспільства (ці прояви зацікавленості часто можуть мати протилежну спрямованість, а іноді набувати антагоністичного вигляду) національні регулятивні рішення не вбачаються достатньо об'єктивними.

Між тим у світі свобода вираження поглядів передбачає потужний захист діяльності журналістів [9, с. 31]. Серед правового міжнародного інструмента-

рію, призначеного для врегулювання юридичного статусу професійної діяльності ЗМК та журналістів, забезпечення їхньої свободи та незалежності, слід згадати Резолюцію Парламентської Асамблеї Ради Європи 1003 від 1993 р. «Про етичні принципи журналістики», у якій йдеться про зміцнення вільної, незалежної, плюралістичної та відповідальної журналістики, про вільний доступ до професії та професійної діяльності, невтручання у діяльність журналістів із боку органів державної влади. У цьому акті, зокрема, вказується, що основним принципом будь-якої етичної засади журналістики є те, що повідомлення та міркування слід чітко розділяти, змішувати їх недопустимо. Повідомлення – це інформація про факти й події, тоді як міркування – це вираження поглядів, ідей, вірувань або оціночних суджень із боку медіакомпаній, видавців і журналістів. Тож поширення повідомлень має базуватися на принципі достовірності, що забезпечується відповідними засобами перевірки й доказів, а також ґрунтуватися на неупередженості подання, опису й розповіді. Чутки не повинні бути складовою частиною повідомлень. Заголовки та виклад повідомлень мають відображати сутність представлених фактів і даних якомога точніше (п. п. 3, 4) [10].

При цьому журналістська свобода також включає можливість перебільшень або навіть провокацій. Тож за позицією Європейського суду погляди, висловлені в сильних образах чи з перебільшенням, також користуються захистом, особливо у разі обговорення суспільно важливих питань. Приміром, у справі «Торгер Торгерсон проти Ісландії» Суд визнав, що статті, які характеризували поліцейських як «звірів в уніформі», «осіб, чий інтелектуальний рівень, як у немовляти», а щодо поліції такі терміни, як «незаконні дії», «нерозсудливість», «тупість», не можна вважати перебільшенням, оскільки їх ужито з метою закликати до реформування поліції [5]. При цьому

європейська прецедентна правозастосовна практика, виходячи з необхідності забезпечення дотримання пропорційності втручання, вважає, що під час розгляду подібних справ необхідно здійснювати розмежування фактів та оціночних суджень. Таким чином, Суд розрізняє два типи висловлювань, що поширюються: факти та оціночні судження (відповідно «факти» та «ідеї» за ст. 10 Конвенції). На переконання ЄСПЛ, факти, наведені у публічних висловлюваннях, потребують перевірки журналістами, а їх поширення має бути добросовісним [11, п. 69]. Водночас правдивість оціночного висловлювання не підлягає доведенню. Взагалі, вимога доводити істинність власної оцінки порушує свободу на особисту точку зору і, власне, знецінює саме існування основоположного права. Вирішуючи питання щодо розмежування оцінок і фактів під час викладення своєї позиції, суд має проявляти виваженість і обережність, аби запобігти тому, що його санкції виявляться за своєю природою такими, що переконують пресу припинити брати участь в обговоренні питань, які представляють законний суспільний інтерес [7, п. 64].

Із проведеного дослідження можна дійти певних висновків. Обмеження свободи преси, навіть із метою захисту репутації і прав інших суб'єктів, часто може означати неправомірне втручання у права громадян на отримання ідей та інформації. Це, своєю чергою, обмежує можливості людей приймати зважені та правильні рішення з питань громадського життя, що завдає шкоди будь-якому демократичному суспільству. Отже, визначеність нормативних актів у правовій системі України має першочергове значення для розгляду справ про захист права, порушеного публічним поширенням неправдивих відомостей. Із цією метою національне законодавство має вдосконалюватися у двох напрямках. По-перше, воно має набути більшої конкретики стосовно регулювання окремих питань, таких як розмежування фактичних даних і оці-

ночних суджень та механізмів і способів кваліфікації і оцінки кожного з них. По-друге, до національного спеціального інформаційного законодавства слід імплементувати як сучасні європейські засади охорони відповідних прав учасників інформаційних відносин, так і міжнародну правозастосовну практику, яка у такий спосіб набуде реального втілення як джерело національного права.

Дану наукову працю присвячено дослідженню актуальної проблематики стосовно юридичного унормування порядку здійснення одного з основоположних прав людини – на вільне вираження своїх поглядів і думок. У цьому контексті проаналізовано основні міжнародно-правові акти, що визначають концептуальні засади політики в галузі регулювання діяльності мас-медіа та державних інституцій у даній сфері. У роботі наголошується, що законодавство та практика правозастосування мусять звертати пильну увагу на принципи, що характеризують «демократичне суспільство», й у цьому свобода самовираження є однією з найважливіших основ такого суспільства, однією з основних умов її прогресу та розвитку кожної людини. Поняттям «свободи преси» охоплюється не лише вільний вибір суб'єктом змісту, а й способу, форми та технічних засобів самовираження. При цьому наголошується, що журналістська свобода також включає можливість перебільшень або навіть провокацій. Тож за позицією Європейського суду погляди, висловлені в сильних образах чи з перебільшенням, також користуються захистом, особливо у разі обговорення суспільно важливих питань. Але, виходячи з необхідності забезпечення дотримання пропорційності втручання, під час розгляду подібних справ обов'язково необхідно здійснювати розмежування фактів та оціночних суджень.

Водночас користування вказаними правами накладає особливі обов'язки й особливу відповідальність, обсяг яких залежить від положення особи, що здійснює свободу вираження поглядів, та від технічного засобу, що використовується. Підкреслюється, що для мас-медіа та журналістів обов'язки зводяться до правдивого і неупередженого висвітлення матеріалів, уникаючи порушення прав особи на приватність, особливо щодо недоторканості її честі та репутації. Поширення повідомлень має базуватися на принципі достовірності, що забезпечується відповідними засобами перевірки й доказів, а також ґрунтуватися на неупередженості подання, опису й розповіді. Постулюється, що свобода слова не є абсолютною, вона може бути обмежена. Але подібні обмеження повинні бути встановлені законом, переслідувати правомірну мету та бути необхідними і пропорційними переслідуваній меті.

Ключові слова: право на самовираження, поширення власних думок та ідей.

Guyvan P. Regarding the inadmissibility of arbitrary restriction of a person's right to self-expression

This scientific work is devoted to the study of topical issues related to the legal regulation of one of the fundamental human rights – the free expression of their views and opinions. In this context, the main international legal acts that define the conceptual framework of policy in the field of regulating the activities of the media and state institutions in this area are analyzed. The paper emphasizes that the law and practice of law enforcement must pay close attention to the principles that characterize a “democratic society”, and in this – freedom of expression is one of the most important foundations of such a society, one of the main conditions for its progress and development.

The concept of “freedom of the press” covers not only the free choice of the subject of content, but also the method, form and technical means of self-expression. It is emphasized that journalistic freedom also includes the possibility of exaggeration or even provocation. Therefore, according to the position of the European Court, the views expressed in strong insults or with exaggeration also enjoy protection, especially in the case of discussion of socially important issues. However, in view of the need to ensure that the intervention is proportionate, it is essential to distinguish between facts and judgments when considering such cases.

At the same time, the exercise of these rights imposes special duties and special responsibilities, the scope of which depends on the position of the person exercising freedom of expression and on the technical means used. It is emphasized that for the masses of the media and journalists, the responsibilities are reduced to truthful and impartial coverage of the material, avoiding violations of a person's right to privacy, especially with regard to the inviolability of his or her honor and reputation. The dissemination of messages should be based on the principle of authenticity provided by appropriate means of verification and evidence, as well as on the impartiality of the presentation, description and narration. Therefore, it is postulated that freedom of speech is not absolute, it can be limited. But such restrictions must be established by law, pursue a legitimate aim and be necessary and proportionate to the aim pursued.

Key words: the right to self-expression, dissemination of one's own thoughts and ideas.

Література

1. Рішення ЄСПЛ від 7 грудня 1976 року у справі «Хендсайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v United Kingdom*),

заява № 5493/72. URL: <https://swarb.co.uk/handyside-v-the-united-kingdom-echr-7-dec-1976/>

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966, ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043

3. Рішення ЄСПЛ від 20 вересня 1994 року у справі “*Otto-Preminger-Institut v. Austria*”, заява № 13470/87. URL: <https://swarb.co.uk/otto-preminger-institut-v-austria-echr-20-sep-1994/>

4. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (загально-теоретичне дослідження) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Львів, 2019. 42 с.

5. Рішення ЄСПЛ від 25 червня 1992 року у справі «Торгер Торгерсон проти Ісландії» (*Thorgeir Thorgeirson v Iceland*), заява № 13778/88. URL: <http://www.echr.europa.org/doc/6032305/6032305.htm>

6. Рішення ЄСПЛ від 23 вересня 1994 року у справі «Йерсильд проти Данії» (*Jersild v. Denmark*), заява № 15890/89. URL: <https://www.hr-dp.org/contents/550>

7. Рішення ЄСПЛ від 20 травня 1999 року у справі “*Bladet Tromso et Stensaas c. Norvige*”, заява № 21980/93. URL: <https://www.informea.org/ru/court-decision/bladet-tromso-and-stensaas-v-norway>

8. Рішення ЄСПЛ від 23 травня 1991 року у справі «Обершлік проти Австрії» (*Oberschlick v Austria*). Заява № 11662/85. URL: <http://swarb.co.uk/oberschlick-v-austria-echr-23-may-1991/>

9. Бенедек В., Каттеман М. Свобода вираження поглядів та Інтернет. Видавництво Ради Європи, 2013. 208 с.

10. Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи 1003 від 1993 року «Про етичні принципи журналістики». URL: <http://cedem.org.ua/library/rezolyutsiya-1003-1993-pro-etichni-pryntsyuru-zhurnalistyky/>

11. Рішення ЄСПЛ від 21 грудня 2004 року, остаточне від 21 березня 2005 року у справі «Бусуйок проти Молдови» (*Busuioc v. Moldova*), заява № 61513/00. URL: <http://www.5rb.com/case/busuioc-v-moldova/>

